

İlin fəsilləri

Yer kürəsi təkcə sənət əsəri deyil, həm də bu əsəri tərənnüm edən, onu daha da gözəlləşdirən sənətkarın özüdür

İnsanın gözəlliyi onun üstünlüyüdür, yoxsa üstünlüyü onun gözəlliyidir? Bəlkə yaradılış aktındaki üstünlüyün mühərriki gözəllikdir? Bəlkə də əksinə?

Ancaq "mühərrik" ifadəsini biz təsadüfən işlətmədik. Çünki söhbət məhz yaradılış aktından gedir. Zira, yaradılışın ən əsas qayəsi onun hərəkətdə olmasıdır. Hərəkət isə, həyatın yeganə şəriksiz və əvəzəlməz şərtidir. Əgər hər hansı yaradılış ünsürü, hər hansı bir nəsne yaşamaq üçün davamlı hərəkətdədirsə, deməli, o hər zaman və hər yerdə gözəldir. Bu isə onun üstünlüyüdür. Yaradılış aktındaki üstünlük qiyasın törəməsi deyil. Buradakı üstünlük anlayışı kamillik və ucalıq, dolayısı ilə, ülvilik əlamətidir. Yeni nəsnelər bir-biriylə müqayisədə üstün deyil, üstünlük onlar üçün yarış səbəbi deyil, onların xilqəti və xislətidir. Yaz yaydan, payız qışdan üstün deyil. Onların hamısı ayrılıqda, bəli, məhz ayrılıqda ülvidir. "Ülvi" sözü ərəb dilində "ali", "əli", "ələvi" sözləriylə eyni kökdəndir (buradakı sözlər ləksik olaraq ad və ya hər hansı bir zümrə, firqə mənasını vermir). Yeni, ucalıq, ülvilik təkcə üstünlük deyil, eyni zamanda paklıq və kamillikdir. Əgər ilkin yaradılış qüsuruzdursa, deməli, bu xüsusiyyət onu sonuna qədər müşayiət edəcək. Yuxarıda kəsdiyimiz şərtə uyğun olaraq, deməli, yaradılış öz kamilliyini və ülviliyini qorumaq üçün daimi hərəkətdədir. Son olmadığı üçün deməli, kamillik sonsuza qədər sürəcək. Qərribə ifadədir bu "sonsuz qədər". İlk baxışda heç də məntiqli görünür - həm "sonsuz", həm də bitiş və ya qeyri-müəyyən müddət anlamına gələn "qədər" ifadələri yan-yanı durduğunda xaos yaranır. Ancaq türk dillərində tez-tez işlədilən bu məşhur ifadə deyəsən, boşuna deyilməyib. Mən həmişə onu qəbul etmədiyim kimi, sonsuzluğa da qəbul etməmişəm. Deyəsən, insanlar həqiqətən də sonsuzluğun özünə bir zaman biçiblər.

Hərəkətin daimiliyi üçün onun mükəmməlliyi birinci amildir. Onun cızıdığı trayektoriya elə olmalıdır ki, nə məkan, nə də müşahidə, necə deyirlər, yeyilməsin, Anadolu türkləri demişkən, yıpranmasın. Əgər məkan yıpransa, onu müşahidə edən göz də yıpranacaq. Halbuki, görünən nəsne, elə ilk növbədə görünmək üçündür. Görünmək, yeni görmək isə, anlamaq, həzm etmək, qəbul etmək deməkdir. Əgər bir ünsür davamlı görünür, ancaq yıpranmırsa, deməli, o, ya anlaşılmazdır, ya da mükəmməl. Bizə görə isə anlaşılmazlıqla mükəmməlliyin uzaqdan-uzaq qohumluğu var. Mükəmməlliyi anlamaq elmdir, onun anlaşılmazlığı isə dindir. Həqiqət isə bunların heç birində deyil. Çünki, elm hər şeyin anlaşıldığını və anlaşılmaq zorunda olduğunu deyir. Bu, sadələşmədir və onun həlli söylenildiyi qədər də sadə görünür. Din isə yaradılışın, yeni dolayısı ilə kamilliyin heç zaman anlaşılma-yacağını iddia edir. Bu azmış kimi, anlaşılmazlıqla fəxr edir. Onu Tanrının elçatmazlığı, insanın isə acizliyi olaraq qəbul edir. Bu, daha bərbad bir nəzəriyyədir. Dediymiz həqiqət isə xəyali üçbucağın üst bucağıdır. Aşağıda bir-birinə paralel şəkildə bulunan elm və dinin qovuşduğu, sufilər demişkən, ikinin birliyə yetdiyi tek bucaq məhz həqiqətdir. Əlbəttə, üçbucağın əmələ gəlməsi üçün, məhz üç bucaq tələb olunur. Yeni, həqiqəti doğuran nəsne elmin və dinin izdivacı nəticəsində gerçəkləşir. Bəli, dinin anlaşılmazlıq teologiyası bir mənada anlaşılındır. Zətən, dindən anladığımız yeganə şey məhz anlaşılmazlıqdır ki, dinin varlığını bu günlərdə qe-

dər sürüyüb gətirən şey də elə budur. Elmin anlamaq istəyi isə, kaş ki, hər zaman istək olaraq qalsaydı... Bəli, elmin fərqi və dindən üstünlüyü anlaşılmazlığı qəbul etməməsidir. Lakin həm də elmin qüsuru kamilliyin hər zaman idrakdan bir addım öndə olduğunu qəbul etməməsidir. Bunu dinin qələbəsi olaraq görmək cahillikdir, çünki, din ümumiyyətlə idrakı tanımır. Öncə idraka yetmək, sonra onun yetməzliyini qəbul etmək lazımdır. Din idrakı qəbul etmədən, onun yetməzliyini qəbul edir. Dərk etmək istəməyən birinin dərrakənin naqisliyini iddia etməsi çox gülüncüdür. Sonsuzluğun nə olduğunu yalnız və yalnız sonu axtaranlar bilər. Dini kitablarla meraca qalxmaq olar, ancaq kosmosa qalxmaq üçün elmi kitablar lazımdır. Kamilliyin dərk idrakın naqis olduğunu anlamaqla mümkündür. Bunun üçün isə öncə naqis olmaq lazımdır. Bəli, ən başından naqisliyi qəbul etmək yox, məhz naqis olmaq lazımdır. Şərq təsəvvüf ədəbiyyatında tez-tez işlədilən, əslində isə ürfani bir termin olan "vəfasızlıq" özlüyündə kamillik deməkdir. Çünki bivəfa olan məşuqdur. Aşiq

isə naqisdir, çünki vəfaldır. Vəfa nədir? Bir nöqtəyə bağlanmaq, dolayısı ilə hərəkətsizlik. Vəfasızlıq isə anlaşıldığı üzrə, hərəkətdir, dolayısı ilə, kamillikdir. Yazının başında mükəmməlliyi həm də gözəllik adlandırmışdıq. Məntiq isə vəfasızın, yeni, gözəlin, yeni mükəmməlin məşuq olduğunu dikte edir. Rəhmətlik Molla Məhəmməd Bağdadi Füzuli demişkən; "Mən gədə, sən şahə yar olmaq yox amma, neyləyim..." Hər şey necə də yerinə oturur! Kamil olanın hər zaman bir addım öndə olması qeyri-kamil olanın hər zaman hərəkətdə olmasına səbəbdır. Dolayısı ilə, qeyri-kamil məhz kamillə nisbətə naqisdir. Qeyri-kamil dərk edəndir, kamil dərk edilən. Əgər qeyri-kamil dərk edəndirsə, onda niyə naqisdir? Çünki dərk olunan şey hər zaman bir addım öndədir.

Ancaq gəlin düşünək, kamil qeyri-kamili çəkir, yoxsa qeyri-kamil kamili qovur? Bu sual gerçəkdən də müəmmalıdır. Sadə dillə soruşsaq, məşuq gözəl olduğu üçün aşiq onu sevir, yoxsa aşiq onu sevir deyə, məşuq bu qədər gözəldir? İradə hansı tərəfdədir - gedən tərəfdə, yoxsa aparən tərəfdə? Necə bilək, tükülən qanın səbəbi ovçudur, yoxsa ov?

Bütün bu mənaları incələdikcə görürük ki, adicə fəsillərin dəyişməsi nə böyük müəmmədir! Buna sıradan bir kosmos hadisəsi kimi baxmıyıq. "Kainata nisbətə

Yer kürəsi nöqtə belə deyil" deyənlər heç düşündülərmi ki, bir nöqtə belə olmayan bu Yerdə sonsuz kainata bəs edəcək bir idrak mexanizmi mövcuddur. Bu sonsuz boşluqda hələ ki, ilahi kamilliyi və yaradılış aktını bu qədər mükəmməl şəkildə ifadə edən ikinci bir nöqtə bulunmayıb! Bu mənada Yer kürəsi təkcə sənət əsəri deyil, həm də bu əsəri tərənnüm edən, onu daha da gözəlləşdirən sənətkarın özüdür! Nöqtə boyda Dünya sonsuz kainata meydan oxuyur! Belə ki, o gözəlim Venera həqiqətdə tam bir cəhənnəmdir! Adına göz yaşardan əsərlər yazılan Ay sadəcə olaraq, uzaqdan işıqlıdır! Əsl fanilik, əsl xaos Dünyanın kənarındadır! Dünyaya "fani" demək bu mənada insafsızlıqdır! Çünki Dünyadakı gözəlliklərin bir də yansması var. Yeni, əks olunması, təfsiri, necə deyirlər, interpretasiyasıdır. Zira, burada o gözəllikləri, o mükəmməlliyi, dolayısı ilə, həmin yaradılış aktlarını qeydə alan, ona mənə verməkdən çox, onun iç mənasını, əslini açan şüurlu düşüncə və onun daşıyıcısı olan insan adlı məxluq yaşayır. Bu məxluqdan başqa heç yerdə yoxdur! Kai-

Fəxrəddin Salim

yü kimi, təbiətdə təbiik var. Zira, insan zəkasının yaratdığı təbiət qeyri-təbiəti təbiətdir. Daha doğrusu, bu təbiət qeyri-təbiətdir. Bu, Tanrının ikinci bir istəyidir. Bu, təkcə yaradılışın vəsfi deyil, eyni zamanda və daha çox yaradılışdan doğan yaradılışdır. Şah Xətəinin "Dəhnamə"sini oxuyuram. Axı buradakı "Bahariyyə" ilkin yaradılış olan həmin bahar deyil! Bu, ikinci bahardır! Obrazlı desək, insan Tanrının ikinci bahardır. Bəlkə də gülşəndəki bülbülləri, badi-səbanı, ahı, göz yaşını yaradan Tanrı həmin bu "Bahariyyə"dən sonra ikinci dəfə öz yaratdıqlarına aşiq oldu?! Adətən Yaradan aşiq olub, sonra yaradır. Bu səfər deyəsən, yaradıb, sonra aşiq olub! Çünki, son səmavi kitabda açıq şəkildə deyilir ki, insanı yaradandan sonra özünə "əhsən" dedi Tanrı! Bəlkə də "İlin fəsilləri"ni dinləyəndən sonra öz yaratdığı ilin fəsillərini daha çox sevməyə başladı Tanrı! Çünki mən belə görürəmsə, O çoxdan bunu belə görmüşdür! Çoxları bilmir ki, bilinməzlik, daha doğrusu, bilməzlik uca Yaradanın öz sifətlərindən biridir! Nə olacağı, necə olacağını O da bilmir. Daha doğrusu, bilmək istəmir. Öz yaratdığına hara, nəyə varacağı, çox güman ki, Ona da maraqlıdır.

Bu mənada sonsuzluq ayrı şeydir, son ayrı. Bilinməzlik hərəkətdir, həyatdır, qeyri-kamilin kamillə dönüşməsinin tek yoludur. Elə bu səbəbdən də yaranış və feilliyet haqqında dediklərimizin üzərində dayanaraq, bir daha qeyd edirik, bu məsələdə elmin də dinin içərisində çox boşluq vardır. Onlar birləşə bilməz, ancaq birləşdirə bilərlər! Məsələn, həmin bu birləşdirmənin ən bariz örnəyi keşiş Vivaldinin elmin sirlərinə vaqif olduğuqdan sonra yaratdığı ölmez və təbiəti də ölməyə qoymayan əsərləridir. Şəxsən mənəm içimdə "təbiət" adlı məfhum, "Tanrı", "peyğəmbər" adlarında ki qüdsallıqlar çoxdan ölmüşdü, çoxdan sönüb getmişdi -- Vivaldi, Bethoven, Xətai, Nəsimi olmasaydı! Yeni, insan olmasaydı! O insan ki, yaranışıyla Tanrının özünü özünə aşiq etdi! O insan ki, Tanrının baharına bahar, təbiətinə təbiət, Tanrısına Tanrı qatdı!

"İlin fəsilləri"ni dinlədikdən sonra, mən nə bahardan gül-çiçək, nə yaydan istilik, nə payızdan qızıl meşələr, nə də qışdan bəyaz gözəllik ummağa başladım. Anladım ki, fəsillərin mahiyyəti bu deyil. Anladım ki, hər şey kimi, fəsillərin də cismi olduğu qədər, ruhu da var! Onun ruhunu isə, Tanrı gizli saxladı. Fəqət insan açığa çıxardı. Ancaq Tanrının açdığı qapı ilə, insanın açdığı qapının mühüm fərqi ondadır ki, Tanrının açdığı qapıdan hər kəs keçə bilər, ancaq insanın açdığı qapıdan hər kəs keçə bilmir. Ona görə yox ki, bu qapı dardır, balacadır. Ona görə ki, Tanrının iradəsi belədir. O, hər kəsindir, Vivaldi isə hər kəsin deyil. Tanrının yaratdığı təbiətin qoynunda hər kəsə dincələ bilər, ocaq qalayıb, samovar sala bilər. Amma Vivaldinin təbiətinə bu yaddır. Bəlkə elə buna görə də insan insandır, Tanrı isə Tanrı!

Fəqət mən hər zamankı kimi, birinci təbiəti yox, ikinci təbiəti sevirəm - daha doğrusu, qeyri-təbiəti! O təbiət ki, Tanrının ən ali şüurla, ən dərin eşlə və ən üstün sifətlərlə yaratdığı insan tərəfindən yaradılmışdır. Tanrı məhz bu insana, yeni eşqin və təbiətin ömrünü uzadan yaradıcı insana baxdıqdan sonra özünə "əhsən" dedi!